

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/39221379>

Паскар А. Л.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Савчин Н. М.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

СПРАВЕДЛИВИЙ, НЕЗАЛЕЖНИЙ І ДОСТУПНИЙ СУД – СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ СУДОЧИНСТВА

FAIR, INDEPENDENT AND ACCESSIBLE COURT – STRATEGIC DIRECTION FOR POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE IN THE FIELD OF JUDICIARY

Авторами досліджуються потенційні напрямки післявоєнного відновлення судової системи України з метою утвердження справедливого, незалежного та доступного судочинства. Відмічаються наявні проблеми з організаційно-технічним забезпеченням роботи судів, тривала кадрова криза обумовлена значною кількістю вакантних суддівських посад, руйнування будівель судів, неможливість здійснення правосуддя на окремих територіях з міркувань безпеки суддів, працівників суду та учасників судочинства, які в сукупності відображені в обмеженні доступу осіб до суду та правосуддя.

Зазначається, що рівень доступності правосуддя, незалежність суддів та справедливість судового розгляду є показниками ефективності функціонування системи судочинства в державі. Обґрунтовується необхідність відновлення та оптимізації роботи судів шляхом продовження реалізації судової реформи та впровадженню європейських стандартів судових послуг.

Аргументується, що впровадження та розширення сфери застосування у судочинстві новітніх цифрових технологій у формі електронного документообігу, Електронного суду, Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, надійних інструментів кіберзахисту та інформаційної безпеки, розгляду справ в режимі відеоконференції є не тільки необхідними напрямками післявоєнного реформування судової системи України, але й дієвим інструментом забезпечення доступності та ефективності правосуддя.

Підсумовується, що післявоєнне реформування судочинства повинно орієнтуватися на утвердження на національному рівні європейських стандартів справедливості, незалежності та доступності судочинства з метою забезпечення ефективності діяльності органів судової влади та належного рівня захисту прав осіб. Перезавантаження вітчизняної судової системи обумовлено потребою вдосконалення нормативно-правового регулювання у даній сфері, оптимізації організаційно-технічного забезпечення діяльності судів, вжиття дієвих заходів щодо усунення корупційних проявів та удосконалення добору кандидатів на посади суддів з метою формування дійсно незалежного та неупередженого суддівського корпусу.

Ключові слова: *справедливий суд, доступність правосуддя, незалежність суддів, електронне судочинство.*

Potential directions of the post-war restoration of the judicial system of Ukraine with the aim of establishing a fair, independent and accessible judiciary are explored by the authors. Existing problems with the organizational and technical support of the court's functioning, the long-term staffing crisis caused by a significant number of vacant judicial positions, the destruction of court buildings, the impossibility of administering of justice in certain territories due to the safety of judges, court employees and participants in the judiciary are noted. Collectively, they are reflected in limiting people's access to court and justice.

It is noted that the accessibility of justice, the independence of judges and the fairness of the trial are indicators of the

effectiveness of the judicial system in the country. The need to restore and optimize the work of courts by continuing the implementation of judicial reform and implementing European standards of court services is substantiated.

It is argued that the introduction and expansion of the scope of application in the judiciary of the latest digital technologies in the form of electronic document circulation, the Electronic Court, the Unified Judicial Information and Telecommunication System, reliable tools of cyber protection and information security, consideration of cases by video conference are not only necessary directions of the post-war reform of the judicial system of Ukraine, but also an effective tool for ensuring the accessibility and efficiency of justice.

It is concluded that the post-war reform of the judiciary should be oriented towards the approval at the national level of the European standards of justice, independence and accessibility of the judiciary in order to ensure the effectiveness of the judicial authorities and the proper level of protection of the rights of individuals. Rebooting the domestic judicial system is due to the need to improve legal regulation in this area, optimize the organizational and technical support of the courts, take effective measures to eliminate corruption and improve the selection of candidates for the judges with the aim of forming a truly independent and impartial judicial corps.

Key words: fair trial, access to justice, independence of judges, electronic justice.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Запровадження в нашій державі обмежень передбачених правовим режимом воєнного стану внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації торкнулися і сфери діяльності органів судової влади. Значно загострилися існуючі проблеми пов'язані з кадровим та матеріально-технічним забезпеченням судів. Перед судовою владою також постали нові виклики зумовлені фізичним руйнуванням приміщень судів, евакуацією суддів, неможливістю функціонування судів через активні бойові дії тощо. Внаслідок цього у багатьох місцях спостерігається обмеження доступу осіб до суду, відкладення та перенесення судових засідань і навіть припинення роботи судів. Значна частина громадян України позбавлені права на справедливий суд, передбаченого положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, ст. 6] та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2, ст. 14], яке навіть в умовах воєнного стану не може бути обмежене.

З огляду на зазначене, перед судовою владою сьогодні постала нагальна потреба забезпечити функціонування судів, продовження розпочатої судової реформи та активну імплементацію європейських стандартів судочинства. Перезавантаження судової системи, відновлення роботи Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, спрощення доступності правосуддя, цифровізація та діджиталізація судочинства визначаються пріоритетними напрямками на шляху подолання наслідків війни [3]. Ефективність судового захисту прав особи, навіть в кризо-

вих умовах, є вирішальним для демократичних режимів. Належне функціонування судової системи напряму обумовлене рівнем доступності, справедливості та незалежності судів у державі. Підтвердженням і дотриманням проєвропейського вектору нашої держави стане утвердження та посилення вказаних стандартів у післявоєнній судовій системі України.

Стан розробки у вітчизняній та зарубіжній науці. Дослідження теоретичних та практичних аспектів стандартів правосуддя, включаючи вимоги справедливого, незалежного та доступного суду перебувають у постійній увазі науковців та практиків. Право на справедливий суд, незалежність суддів, доступність правосуддя розглядаються як у спеціальних наукових дослідженнях, так і при розгляді загальних міжнародних та національних стандартів судочинства. Серед вчених процесуалістів, які займалися розробкою питань доступності, незалежності та справедливості судового розгляду в окремих видах судочинства можна зазначити таких науковців як В. Маляренко, О. Михайленко, О. Шило, Р. Куйбіда, Л. Москвич, Л. Наливайко, Н. Пархоменко, Я. Романюк, Н. Сакара, О. Саленко, О. Святоцький, К. Смирнова, О. Стрельцова, О. Хотинська-Нор, Ю. Шемшученко та ін. Вивчення питань функціонування судочинства в кризових ситуаціях, включаючи умови воєнного стану, зараз є особливо актуальним з огляду на теперішній стан судової системи України.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану та основних проблем, які постали перед судовою владою України у зв'язку з введенням воєнного стану та окреслення перспективних

напрямів удосконалення судочинства з метою утвердження справедливого, неупередженого та доступного суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Указу Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни» на державному рівні вже розпочато роботу над розробленням плану заходів щодо відновлення України у воєнний та післявоєнні періоди. З цією метою було створено 24 групи за різними пріоритетними напрямками.

Розробленням заходів та пропозицій стосовно першочергових реформ та стратегічних ініціатив, які потрібно запровадити для забезпечення ефективної роботи судової системи займається робоча група «Юстиція». Відповідно до розробленого даною групою «Проекту плану відновлення України» як пріоритетними визначені наступні напрямки розвитку: притягнення Російської Федерації до міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію та порушення інших норм міжнародного права; встановлення справедливого, незалежного та доступного суду; удосконалення конституційного судочинства; оптимізація системи органів прокуратури; удосконалення системи органів кримінальної юстиції; розвиток інституту адвокатури; реформування системи нотаріату; розвиток безпеки суспільства та соціальної адаптації засуджених і ув'язнених та забезпечення утримання військовополонених [3].

Утвердження справедливого, незалежного та доступного суду, як одного із окреслених напрямків післявоєнного відновлення України обумовлено тим, що введення правового режиму воєнного стану значною мірою вплинуло і на роботу органів судової влади та процес відправлення правосуддя судами України. Адаптуючись до умов воєнного стану, судова система потребує не тільки прийняття тимчасових кризових рішень але й розроблення чіткої політики сталого розвитку, яка сприятиме усуненню проблемних явищ. Зміцнення та підвищення ефективності судової влади, гарантування її незалежності та неупередженості є одним із напрямків співробітництва окресленого в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом [4, розділ III]. Успішність та результативність проведення розпочатої судо-

вої реформи в Україні виступатиме одним із ключових індикаторів визначення готовності України до інтеграції з Європейським Союзом.

Сьогоднішній стан системи правосуддя характеризується наявністю чисельних та масштабних проблем, розв'язання яких обумовлене потребою прийняття термінових і дієвих рішень. Однією з найбільш гострих проблем є триваюча кадрова криза, яка має безпосередній вплив на доступність правосуддя. Припинення повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів, фактичне зупинення роботи Вищої ради правосуддя через одночасне звільнення за власним бажанням 10 її членів, не доведення до завершення розпочатих конкурсів добору суддів є факторами, які вплинули на це. Додаткове навантаження на систему правосуддя зумовила вимушена евакуація багатьох суддів, в основному жінок, через ведення активних бойових дій та безпосередню загрозу життю. Неукомплектованість суддівського корпусу має пряий вплив на функціонування судів, оперативність та ефективність здійснення правосуддя. Задля вирішення наявної кадрової кризи у листопаді 2021 року Вища рада правосуддя спільно з суддівськими та адвокатськими організаціями звернулася з відкритим листом до Президента України. У зверненні наголошується на нагальній потребі вирішення питання заповнення вакантних посад суддів, недопущення припинення роботи судових установ і порушення права громадян на доступ до правосуддя [5]. У післявоєнний період розвиток системи правосуддя в Україні слід у першу чергу розпочати з усуненням даної проблеми. Значні кроки у цьому напрямку вже робляться. Попри складі умови воєнного стану та виклики сьогодення в Україні продовжується процес формування повноважного складу Вищої ради правосуддя. Призначення членів та відновлення її роботи буде значним кроком у відновленні роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, до прямих повноважень якої є формування суддівського корпусу для забезпечення функціонування судів.

Розвиток електронного судочинства, цифровізація елементів судового процесу, впровадження Електронного суду та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є ще одним з інноваційних напрямків після-

воєнного реформування судової системи. Їх імплементація сприятиме підвищенню якості судових послуг та покращенню доступу осіб до суду та правосуддя. Ключове значення у даному питанні мають рекомендації Європейської комісії з ефективності правосуддя. Принципи запровадження та ефективного використання сучасних технологій у судочинстві містяться в

Рекомендаціях щодо керівних принципів сприяння змінам у напрямку кіберправосуддя від 7 грудня 2016 року [6] та Інструментарію на підтримку впровадження Керівних принципів кіберправосуддя від 14 червня 2019 [7]. Зазначені рекомендації, будучи адресовані національному законодавцю, акцентують увагу на тому, що технології повинні розглядатися як засіб, а не як мета. Вони мають утверджувати такі судові цінності як неупередженість, незалежність, правову визначеність та доступність правосуддя.

Консультативна рада європейських суддів у доповіді «Правосуддя та інформаційні технології» [8] також звертає увагу на необхідність впровадження новітніх технологій у судочинстві. Державам-учасницям вказується на роль та потенційні можливості таких технологій в оптимізації судочинства та підвищенні ефективності судового захисту порушених прав особи.

Зазначимо, що післявоєнне відновлення галузі судового права, в контексті впровадження цифрових технологій, відбуватиметься також у напрямку врахування і запровадження новітньої системи e-CODEX. Роботу над правовою регламентацією даної системи було розпочато 2 грудня 2020 року, коли Європейська Комісія прийняла «Пропозиції щодо Регламенту щодо комп'ютеризованої системи зв'язку під час транскордонних цивільних і кримінальних проваджень (система e-CODEX)» [9]. Дана система передбачає електронне правосуддя через онлайн обмін даними. Головними аргументами на підтвердження доцільності впровадження системи e-CODEX є те, що цифровізація правосуддя спрямована на полегшення доступу до правосуддя, підвищення його загальної ефективності та забезпечення стійкості систем правосуддя під час криз. У цьому контексті e-CODEX є ключовим технологічним засобом модернізації електронного правосуддя шляхом цифровізації про-

цесу комунікації в контексті транскордонних судових розглядів. На базі даної пропозиції, після обговорень на рівні держав-членів, наукової спільноти та різних європейських організацій, 30 травня 2022 прийнято Регламент (ЄС) 2022/850 Європейського парламенту та Ради щодо комп'ютеризованої системи для транскордонного електронного обміну даних у сфері судової співпраці у цивільних та кримінальних справах (система e-CODEX). Відмічається, що система e-CODEX – це інструмент, спеціально розроблений для полегшення транскордонного електронного обміну даними у сфері судового співробітництва у цивільних і кримінальних справах. Зокрема, зазначається, що слід заохочувати цифровізацію проваджень у цивільних і кримінальних справах з метою зміцнення верховенства права та гарантій основних прав у Союзі, зокрема шляхом полегшення доступу до правосуддя [10]. У загальному, e-CODEX складається з пакету програмних компонентів, які забезпечують зв'язок між національними системами. Таким чином, він дозволяє своїм користувачам (компетентним судовим органам, практикуючим юристам і громадянам) надсилати та отримувати в електронному вигляді документи, юридичні форми, докази чи іншу інформацію швидким і безпечним способом. Продовженням розпочатої у межах євроінтеграційних процесів роботи над імплементацією стандартів правосуддя буде пошук можливостей та інструментарію для запровадження положень системи e-CODEX у роботу української системи судочинства. Саме з цією метою серед пріоритетних напрямків післявоєнної розбудови та розвитку судової системи зазначено цифровізацію судового процесу, розвиток дистанційного судочинства, побудова Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та вивчення питань щодо можливості використання елементів штучного інтелекту в судочинстві [3].

З приводу процесу диджиталізації судочинства у науковій літературі зазначається, що створення електронного суду, застосування і використання технологій штучного інтелекту у судочинстві є відповіддю викликам сучасності і відображенням процесу здійснення правосуддя в умовах цифрової культури та вимушених карантинних заходів [11, с. 85]. На сьогоднішній день практична доцільність

запровадження та використання новітніх технологій у судочинстві та їх вплив на ефективне функціонування судової системи в цілому не викликає заперечень. Забезпечення доступу до суду та розгляд багатьох судових справ під час дії воєнного стану стали можливими тільки завдяки використанням таких цифрових технологій (електронного документообігу, проведення судових засідань у режимі відеоконференції тощо). Разом з тим, слід врахувати і наявні проблемні питання подальшого впровадження електронного суду у вигляді відсутності налагодженої взаємодії та дублювання функцій між органами, що забезпечують роботу електронного суду, недосконалість програмного забезпечення, недостатність технічних й матеріальних можливостей судів, наявність корупційних скандалів, відсутність досвіду впровадження електронного суду на рівні судових адміністрацій, суддів, учасників процесу, необізнаність учасників процесу щодо переваг і можливостей електронного судочинства [12, с. 198]. З огляду на подальше реформування системи судочинства в напрямку розширення можливостей використання цифрових технологій, включаючи перезавантаження роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, необхідно врахувати наявні проблеми та впровадити дієві механізми та інструменти їх подолання. Розширення можливостей та ефективного використання потенціалу електронного правосуддя сприятиме його доступності, усуне корупційні прояви та створить умови для функціонування дійсно незалежного та справедливого суду. При цьому слід обов'язково подбати про необхідність побудови інфраструктури інформаційної безпеки та кіберзахисту судів та їх діяльності.

Варто зазначити, що виклики, які постали сьогодні перед вітчизняною судовою системою не зводяться лише до суто процесуальних

аспектів функціонування судів. Як було зазначено робочою групою «Юстиція» [3] з метою вирішення існуючих проблем системи правосуддя додатково напрацьовані зведені пропозиції щодо впровадження дієвої системи суддівського самоврядування, завершення процесу оптимізації мережі місцевих судів задля забезпечення доступу до суду з врахуванням нового адміністративно-територіального устрою України, розробки та прийняття відповідних законодавчих змін. Також слід взяти до уваги той факт, що внаслідок воєнних дій на окремих територіях чимало будівель приміщень судів пошкоджено або зруйновано, розкрадено або знищено матеріально-ресурсну базу. Саме ці проблеми і визначатимуть ключові напрямки післявоєнного реформування вітчизняної системи судоустрою та судочинства.

Висновки. Сучасний стан судочинства та роботи органів судової влади вказує на необхідність продовження вжиття заходів щодо перезавантаження судової системи, спрямованих на вдосконалення даної сфери, оптимізації законодавчого регулювання з метою вирішення існуючих юрисдикційних проблем, забезпечення здійснення правосуддя незалежним судом з дотриманням європейських стандартів справедливого та доступного судового розгляду задля належного захисту прав осіб.

Головним орієнтиром у досягненні вищезазначених цілей має бути дотримання гарантій та процесуальних прав учасників процесу, утвердження дійсно незалежного, доступного та справедливого суду. Це має бути чітко скоординована та злагоджена робота всіх імплікованих у реформування суб'єктів, на всіх рівнях: судді, працівники апаратів судів, органи суддівського самоврядування, Державна судова адміністрація України, Міністерство юстиції, Міністерство цифрової трансформації, законодавчі органи тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). *Рада Європи*. Протокол від 04.11.1950: станом на 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.11.2022).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.11.2022).
3. Національна рада з відновлення України від наслідків війни «Проект плану відновлення України». Матеріали робочої групи «Юстиція». Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 10.11.2022).

5. Рішення Вищої ради правосуддя «Про публічне звернення вищої ради правосуддя» від 18 листопада 2021 № 2229/0/15-21 URL: <https://www.hcj.gov.ua>

6. European Commission for the Efficiency of Justice. Guidelines on How to Drive Change towards Cyberjustice: Stock-taking of Tools Deployed and Summary of Good Practices. As adopted at the 28th meeting of the CEPEJ on 7 December 2016. URL: <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/7501-guidelines-on-how-to-drive-change-towards-cyberjustice-stock-taking-of-tools-deployed-and-summary-of-good-practices.html> (дата звернення 10.11.2022).

7. European Commission For The Efficiency Of Justice. Toolkit for supporting the implementation of the Guidelines on how to drive change towards Cyberjustice. As adopted at the 32th plenary meeting of the CEPEJ 13 and 14 June 2019 URL: <https://rm.coe.int/cepej-toolkit-cyberjustice-en-cepj-2019-7/168094ef3e> (дата звернення 10.11.2022).

8. Consultative Council of European Judges (CCJE-GT). Opinion No.(2011)14 of the CCJE «Justice and information technologies (IT)». Adopted by the CCJE at its 12th plenary meeting (Strasbourg, 7-9 November 2011). URL: <https://rm.coe.int/ccje-opinions-compilation-1-23-en-final/1680a40c2e> (дата звернення 10.11.2022).

9. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a computerised system for communication in cross-border civil and criminal proceedings (e-CODEX system), and amending Regulation (EU) 2018/1726 URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c3415d45-3587-11eb-b27b-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення 10.11.2022).

10. Regulation (EU) 2022/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a computerised system for the cross-border electronic exchange of data in the area of judicial cooperation in civil and criminal matters (e-CODEX system), and amending Regulation (EU) 2018/1726 URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R08> (дата звернення 10.11.2022).

11. Рудюк В. С. Диджиталізація в сучасному судочинстві. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 82-85.

12. Обрусна С.Ю., Іванова І.В., Чубань В.С. Проблеми адміністративно-правового забезпечення електронного суду в Україні в умовах пандемії COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 196-198.